

Elazığ Yöresinde Veteriner Hekimliği Folklorunda Kullanılan Bitkisel İlaç Ham Maddeleri

Herbal Medicine Raw Materials Used as Part of the Veterinary Medical Folklore in the Elazığ Province and its Vicinity

Rahşan Özen¹, Gülden Doğan²

1 Prof. Dr. Fırat Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı
orcid.org/0000-0001-5788-0289

2 Araş. Gör. Dr. Fırat Üniversitesi Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü
orcid.org/0000-0002-7668-3368

ÖZ

Çalışmada, Elazığ yöresinde bitkisel ilaç ham maddelerinin, hayvan hastalıklarının tedavisinde ve yetiştiriciliğinde kullanımına ilişkin folklorik bilgilerin derlenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bu amaçla, Elazığ'da hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı yerleşim birimlerinde toplam 80 kaynak kişi ile yüz yüze görüşüldü. Bilgi derleme formu yolu ile yazılı, sözlü ve görsel veriler toplandı. Nitel araştırma yöntemleriyle yürütülen çalışmada verilerin değerlendirilmesinde içerik analizi yapıldı.

Çalışmada, yapılan taramalar sonucunda Elazığ yöresinde bazı bitkisel ilaç ham maddelerin evcil hayvanlarda şişkinlik, meme hastalıkları (mastitis, papillom), zehirlenme, kırık (boynuz, ayak), çeşitli yaralar, güç doğum, eşin düşmemesi, iç parazit mücadelesi, apse, öksürük, sancı, kabızlık ve ishal durumları, vitamin eksikliği ve şap hastalığının tedavisinde kullanıldığı saptanmıştır. Ek olarak hayvan yetiştiriciliğinde iştah açıcı, süt ve döl verimi artırıcı olarak bitkisel ilaç ham maddelerinin kullanıldıkları da görülmüştür. Yörede tavuk ile güvercin ve keklik gibi kuşların hastalıkları ve beslenmesinde maş fasulyesi, kırmızı biber, sarımsak, çedene sakızı, kendir, nohut, dut gibi çeşitli bitkilerin kullanıldığına dair bulgulara ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, Elazığ yöresinde hayvan hastalıklarında ve hayvan yetiştiriciliğinde kullanılan bitkisel ilaç ham maddelerinin bir kısmının köklerinin baytarnamelere kadar uzandığı; bazı bitkilerin isimlendirilmesindeki ve kullanılış amaçlarındaki farklılıklara rağmen, bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçların, genel olarak Anadolu'nun diğer bölgelerinde yürütülmüş olan veteriner hekimliği folkloru çalışmaları ile ortaya konan sonuçlarla uyum içinde olduğu söylenebilir.

ABSTRACT

This study was aimed collection and assessment of folkloric data on the use of herbal medicine raw materials in animal production and the treatment of animal diseases in the Elazığ province and its vicinity. For this purpose, a total of 80 resource persons, residing in the villages of Elazığ province known to have high levels of animal production, were questioned by face-to-face interviews. Written, oral and visual data were collected by means of a data collection sheet. The study was conducted using qualitative research methods and the data collected was assessed on the basis of a content analysis.

The screening conducted in the region demonstrated that some herbal medicine raw materials were used in domestic animals raised in the Elazığ province and its vicinity for the treatment of tympanites, udder disorders (mastitis and papilloma), intoxication, fractures (of the horns and phalanges), wounds, dystocia, placental retention, endoparasitic infections, abscesses, cough, pain, constipation, diarrhoea, vitamin deficiency, and foot- and- mouth disease. Furthermore, it was observed that herbal medicine raw materials were also used in animal production as appetisers and to increase milk yields and fertility rates. Some findings obtained in the study showed that, in the region, various plants, including among others mung bean, red pepper, garlic, turpentine gum, hemp, chickpea, and mulberry were used both to feed and treat avian species, such as chickens, pigeons and partridges.

In conclusion, the use of some herbal medicine raw materials in animal production and the treatment of animal diseases in the Elazığ province and its vicinity date back to the times, when the veterinary manuscripts referred to as baytarnames were used. Although the naming and intended use of some herbs were observed to differ, the results obtained in this study were found to be in agreement with results reported in previous veterinary folklore studies carried out in other regions of Anatolia.

Anahtar Sözcükler: Elazığ, Bitkisel ilaç ham maddeleri, Veteriner hekimliği folkloru

Keywords: Elazığ, Herbal medicine raw materials, Veterinary medical folklore

Lokman Hekim Dergisi, 2017;7(3):166-177

Geliş Tarihi - Received: 29.05.2017; Kabul Tarihi - Accepted: 13.07.2017

İletişim - Correspondence Author: Rahşan Özen, Prof. Dr. Fırat Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Fırat University Veterinary Faculty, Department of Veterinary History and Deontology, 23119 Elazığ Türkiye. rahsanozen@hotmail.com, rozen@firat.edu.tr

GİRİŞ

İnsanın varoluşundan itibaren başladığı düşünülen bitki-insan ilişkisi, ilk çağlardan günümüze ulaşan arkeolojik bulgularla desteklenmektedir. Bu bulgular, insanların bitkileri çeşitli amaçlarla kullanımları yanında, sağlık sorunlarını gidermek için öncelikle yaşadıkları bölgelerde var olan bitkilerden faydalandıklarını göstermektedir.¹

Tarihsel süreç içerisinde insanların bazı bitkileri deneme-yanılma yoluyla elde ettikleri bilgiler ışığında, diğerlerinden ayırabildikleri ve sadece kendi rahatsızlıklarında değil hayvanlarının hastalıklarının tedavisinde kullandıkları anlaşılmıştır.¹⁻⁵ Tedavi amaçlı kullanılmaya başlanan bu bitkiler, günümüzün sentetik ilaçlarının birçoğunun temelini oluşturmuştur.⁶

Binyıllardan beri süregelen insan ve bitki arasındaki etkileşim sonucunda biriken, bitkilerin hastalıkların tedavisinde kullanımına yönelik bilgiler, kullanım şekillerindeki bazı değişiklik ve gelişmelerle nesilden nesile aktararak gelenekselleşmiş ve halk kültürünün önemli bir parçasını oluşturmuştur.^{2,3,7}

Çağlar boyunca yapılmış olan ve halen devam eden bu uygulamalar hem gerek tıbbi folklor gerekse veteriner hekimliği folkloru alanındaki araştırmalarla yazılı kültüre dönüştürülmekte hem de tüm dünyada olduğu gibi günümüzde modern tıbbın gelişimine de katkı sağlamaktadır.^{2,8}

Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Anadolu toprakları, kültürel zenginliği ve zengin floristik yapısı bakımından halk ve veteriner hekimliği folkloru alanındaki çalışmalar için oldukça zengin bir araştırma ortamı oluşturmaktadır.^{9,10}

Çalışmada, Elazığ yöresinde bitkisel ilaç ham maddelerinin, hayvan hastalıklarının tedavisinde ve yetiştiriciliğinde kullanımına ilişkin folklorik bilgilerin derlenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

KİŞİLER ve YÖNTEM

Çalışmanın materyalini, 1-25 Şubat 2016 tarihleri arasında Elazığ'da hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı yerleşim birimlerinden toplam 80 kaynak kişi (Tablo 1) ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler oluşturdu. Araştırmada sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan "kaynak kişilerle görüşme tekniği" kullanıldı. İzin almak kaydıyla bilgi derleme formu yolu ile yazılı, sözlü ve görsel veriler toplandı. Verilerin değerlendirilmesinde içerik analizi yapıldı. Edinilen folklorik bilgilerin kaynaklarına inilerek etnolojik olarak yorumu yapılmaya çalışıldı.

Tablo1. Kaynak kişiler

No	Adı – Soyadı	Eğitim durumu	Mesleği	Yaşı	Yaşadığı yer
1	Abdurrahman Aktan	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	50	Palu
2	Hüseyin Kılıç	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	46	Karakoçan
3	İbrahim H. Ayaz	Okuryazar	Çiftçi	65	Palu
4	Besna Özer	İlkokul	Ev hanımı	29	Palu
5	Ahmet Güler	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	60	Karakoçan
6	Veysi Köcer	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	49	Karakoçan
7	Abdulsabır Özdemir	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	29	Palu

8	Mustafa Bingöl	Lise	Hayvan yetiştiricisi	21	Merkez/Karşıyaka
9	Şadiye Özdemir	Okuryazar	Hayvan yetiştiricisi	42	Palu
10	Zülfiye Kılıç	-	Ev hanımı	48	Kovancılar/Gülçatı
11	Gülnaz Akdağ	Okuryazar	Hayvan yetiştiricisi	56	Palu
12	Muhlise Demir	-	Ev hanımı	80	Hankendi /Sarılı
13	Faruk Demir	Ortaokul	Serbest Meslek	35	Hankendi /Sarılı
14	Mehmet Karadaban	İlkokul	Çiftçi	76	Hankendi /Sarılı
15	Mustafa Demir	İlkokul	Çiftçi	66	Hankendi /Sarılı
16	İbrahim Demir	İlkokul	Çiftçi	63	Hankendi /Sarılı
17	Abdurrahman Adıgüzel	Ortaokul	Memur	52	Merkez/Doğankuş
18	Şengül Bağtarım	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	36	Sivrice/ Dede yolu
19	Osman Tokluk	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	60	Sivrice/ Kavallı
20	Güllü Aslan	İlkokul	Ev hanımı	49	Sivrice/ Kavallı
21	Sefer Aslan	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	61	Sivrice/ Kavallı
22	Turgay Gündoğan	Üniversite	Veteriner hekim	46	Sivrice
23	Öner Erdem	Lise	Hayvan yetiştiricisi	38	Merkez/Alacaköy
24	Metin Aktaş	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	43	Merkez/Tadım
25	Orhan Kara	Ortaokul	Serbest meslek	30	Merkez
26	Sadi Gündoğdu	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	48	Yurtbaşı
27	Hilmi Yıldırım	Ortaokul	Hayvan yetiştiricisi	30	Kovancılar/Salkımlı
28	Engin Biçer	Lise	Hayvan yetiştiricisi	33	Kovancılar/V.fahribey
29	Yusuf Demirbağ	-	Çiftçi	70	Yurtbaşı
30	Vahdettin Bingöl	-	Hayvan yetiştiricisi	51	Merkez/iğdeli
31	Habibe Çuvalcı	-	Ev hanımı	55	Yurtbaşı
32	Seher Sever	-	Ev hanımı	75	Yurtbaşı
33	Mehmet Yıldırım	Ortaokul	Emekli	58	Palu/Değirmentaş
34	Ali Yıldırım	Okuryazar	Serbest meslek	60	Palu/Değirmentaş
35	Selahattin Filiz	İlkokul	Çiftçi	63	Şahinkaya
36	Hüseyin Filiz	İlkokul	Çiftçi	49	Şahinkaya
37	Mehmet Atsız	İlkokul	Esnaf	48	Şahinkaya
38	Sezai Özatlı	İlkokul	Çiftçi	55	Şahinkaya
39	Ali Kahraman	Üniversite	Öğretmen	31	Karakoçan
40	Fethi Akkaya	Ortaokul	Çiftçi	56	Harmantepe
41	Düriye Bal	Ortaokul	Ev hanımı	36	Harmantepe
42	Eyüp Bal	Lise	Çiftçi	42	Harmantepe
43	İlyas Bal	Ortaokul	Hayvan yetiştiricisi	50	Harmantepe
44	Hatun Karaman	-	Hayvan yetiştiricisi	80	Şahinkaya
45	İmam Karaman	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	83	Şahinkaya

46	Yüksel Kırmızıgül	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	67	Pelte
47	Ali Kırmızıgül	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	64	Pelte
48	Sabite Subakan	Ortaokul	Ev hanımı	56	Pelte
49	Ayşe Hanım	-	Ev hanımı	78	Pelte
50	Aydın Bingöl	İlkokul	Çiftçi	66	Şahinkaya
51	Yaşar Kaymaz	İlkokul	Emekli	66	Pelte
52	Eyüp Çetinkaya	Ortaokul	Çiftçi	58	Pelte
53	Mustafa Bölükbaşı	İlkokul	Çiftçi	73	Kesrik
54	Mehmet Oğur	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	70	Sivrice/ Kavallı
55	Bircan Bölükbaşı	İlkokul	Ev hanımı	38	Kesrik
56	Nizam Bölükbaşı	İlkokul	Çiftçi	54	Kesrik
57	Ömer Şenocak	İlkokul	Çiftçi	65	Sivrice/ Kavallı
58	Nevin İrhan	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	43	Sivrice/ Kavallı
59	Rafiye Aslan	-	Hayvan yetiştiricisi	70	Sivrice/ Kavallı
60	Mehmet Alan	Lise	Hayvan yetiştiricisi	68	Sivrice/ Kavallı
61	Yasemin Aslan	-	Hayvan yetiştiricisi	46	Sivrice/ Kavallı
62	Münibe Özlü	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	42	Yukarı Hoh
63	Mehmet H. Kapan	Yüksekokul	Tekniker	48	Sivrice
64	Mehmet E. Yıldız	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	50	Kovancılar/Karaman
65	Ömer Yıldırım	Lise	Hayvan yetiştiricisi	40	Yünlüce
66	Ahmet Yıldırım	Üniversite	Hayvan yetiştiricisi	44	Merkez
67	Halit Anat	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	60	Palu/Keklikdere
68	Yakup Doğan	Ortaokul	Hayvan yetiştiricisi	40	Yurtbaşı
69	Naide Sever	İlkokul	Ev hanımı	45	Yurtbaşı
70	Mehmet H. Kaplan	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	43	Baskil/Koçoğlu
71	Kazım Oba	Okuryazar	Hayvan yetiştiricisi	59	Merkez/Çatalçeşme
72	Hikmet Badar	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	53	Baskil/Yıldızlı
73	Güler Bal	Okuryazar	Hayvan yetiştiricisi	63	Şahinkaya
74	Özcan Köprücüoğlu	Okuryazar	Ev hanımı	60	Palu/Çakırkaş
75	Fethiye Hazar	Okuryazar	Ev hanımı	78	Sivrice/Gözeli
76	Lütfiye Hazar	Okuryazar	Ev hanımı	65	Sivrice/Bakidere
77	Delal Sorgucu	Üniversite	Veteriner hekim	25	Palu
78	Fatih Dilek	İlkokul	Serbest meslek	33	Merkez/Korucu
79	Fettullah Coşkun	İlkokul	Hayvan yetiştiricisi	64	Merkez/Korucu
80	Cihan Karadağ	İlkokul	Serbest meslek	56	Palu/Hor

BULGULAR

Elazığ yöresinde, bitkisel ilaç ham maddelerinin veteriner hekimliğinde aşağıdaki şekillerde (Tablo 2) kullanıldığı saptanmıştır.

Tablo 2. Elazığ yöresinde veteriner hekimliğinde kullanılan bitkisel ilaç ham maddeleri

Yöresel Adı	Familya Adı	Tür Adı	Kullanılan Kısım	Kullanım Amacı
Alıç	Rosaceae	<i>Crataegus sp.</i>	Kuru meyveler	Kabızlık (KK. 58)
Arpa	Poaceae	<i>Hordeum sp.</i>	Toprak üstü kısımları, kepeği	Mastitis ve meme şişkinliğinde (KK. 18), Güç doğum (KK.56), Süt artırıcı (KK.33)
Asma, Üzüm, "Tevek"	Vitaceae	<i>Vitis sp.</i>	Pekmezi, Yapraklar	Yaralar (KK.70,72), Şişkinlik (KK. 5,8, 19,22), Zehirlenme (KK. 3), Sancı giderici (KK.12,77), Şap hastalığı (KK. 72), Güç doğum (KK. 16,24,35, 43,49, 63,72), Eşin düşmemesinde (KK. 77, 79), Meme hastalıklarında (KK. 18)
Ayrık otu	Poaceae	<i>Cynodon dactylon</i>	Toprak üstü kısımları	Süt arttırıcı (KK.47)
Ayva	Rosaceae	<i>Cydonia oblonga</i>	Yapraklar	İshal (KK. 20,22,24,31,58)
Boy otu, Oğlanlar boyu	Fabaceae	<i>Melilotus sp.</i> <i>Trigonella sp.</i>	Toprak üstü kısımları	Kelebek hastalığı (KK. 15,16)
Böğürtlen	Rosaceae	<i>Rubus discolor</i>	Yapraklar	Yaralar (KK.74)
Buğday	Poaceae	<i>Triticum sp.</i>	Toprak üstü kısımları, kepeği	Mastitis ve meme şişkinliğinde (KK. 18,73,77), Güç doğum (KK. 36,43,62, 76), Eşin düşmemesinde (KK. 36,43, 62,77,79), Yumurta verimi artırıcı (KK. 77,78,80)
Ceviz	Juglandaceae	<i>Juglans sp.</i>	Zar kısmı, iç kısmı	İshal (KK.72), Öksürük giderici (KK. 51) Keklikte ses güzelleştirir (KK.78)
Culbant, Cülban	Fabaceae	<i>Lathyrus sp.</i>	Toprak üstü kısımları	Vitamin eksikliği (KK.15), Güç doğum (KK. 12), Süt arttırıcı (KK. 14, 27,33, 45, 55,57,68, 73.)
Çay	Teaceae	<i>Camellia sp.</i>	Kurutulmuş Yapraklar, "pabı"	İshal (KK.16,18,26,28,30,32,66,68 ,69,72,73,79)
Çedene, Menengiç	Anacardiaceae	<i>Pistacia terebinthus</i>	Sakızı	Ayak kırılmaları (KK.74), Yaralar (KK.17)

Çiriş otu	Liliaceae	<i>Asphodelus sp.</i>	Kökü, Sürgün, Yapraklar	Ayak kırığı (KK. 74, 78)
Deve dikeneni	Asteraceae	<i>Carlina gummifera</i>	Toprak üstü kısımları	Yaralar (KK.17)
Domates	Solanaceae	<i>Solanum lycopersicum</i>	Meyveleri, Salçası	Yaralar (KK. 8,21,22,29- 32,70), Şap hastalığında (KK.7,14,16,19,23,32- 34,42,43,55,56,61,62,65,68, 71,74)
Dut	Moraceae	<i>Morus sp.</i>	Pekmezi, Meyveler, Kurusu, Yapraklar	Şişkinlik (KK.5,8,19,22,29,31,32, 34,35,41, 56-60,62,65- 67,69,71,73) Zehirlenme (KK. 3,79), İshal (KK. 39), Öksürük giderici (KK. 28,78), Sancı giderici (KK. 12,14,16,18,26, 31,74,77,78, Mastitis (KK. 18,74), Güç doğum (KK. 16,24,35,43,49,56,63,72), Eşin düşmemesinde (KK.7,79), Süt arttırıcı (KK. 44,46,50,54,78), İştah açıcı (KK. 78), Kabızlık (KK. 46,61), Kekliklerin iyi gelişmesi ve kansızlık (KK. 78), Çıban (KK.63), Yaralar (KK. 70,72).
Ebegömece "Dolık", "Dolik", "Dollık", "Tolık"	Malvaceae	<i>Malva neglecta</i>	Yapraklar	Yaralar (KK. 11, 16, 29, 75,77), İshal (KK.9)
Elma	Rosaceae	<i>Malus sp.</i>	Meyveler, Sirkesi	Güç doğum (KK.43), Eşin düşmemesinde (KK.43), Süt arttırıcı (KK.44,69), Güvercinlerde iç parazitler (KK.25)
Erik	Rosaceae	<i>Prunus sp.</i>	Kuru meyveler	Kabızlık (KK. 58)
Fasulye	Fabaceae	<i>Phaseolus vulgaris</i>	Kuru Meyvesi Toprak üstü kısımları	Yaralar (KK.72), Kırık (KK. 72), Süt arttırıcı(KK.53)
Fiğ, Küşne, Burçak, Yabani bakla, "Fit"	Fabaceae	<i>Vicia sp.</i>	Toprak üstü kısımları	Şişkinlik (KK. 80), Vitamin eksikliği (KK.15), Güç doğum (KK. 12,56), Eşin düşmemesinde (KK. 56), İştah açıcı (KK. 13), Süt

				arttırıcı (KK. 15,27,33, 35,50,56,57,62,64,68,69,73, 79,80)
Isırgan	Urticaceae	<i>Urtica dioica</i>	Yaprak, Kökü	Apse/çıiban (KK.77), Yaralar (KK.10)
Işkın, Işgın, "Rivez"	Polygonaceae	<i>Rheum ribes</i>	Gövde ve kök	Yaralar (KK.11), Şap hastalığı (KK.5), Bağırsak parazitleri (KK.77)
İncir	Moraceae	<i>Ficus carica</i>	Sütü Yapraklar	Papillamatosiz (KK. 70,78,79)
Kabak	Cucurbitaceae	<i>Cucurbita sp.</i>	Çekirdekler	Bağırsak parazitleri (KK.26,43)
Karaçam	Pinaceae	<i>Pinus nigra</i>	Sakızı	Kırık (74)
Karanfil	Caryophyllaceae	<i>Dianthus sp.</i>	Tomurcukları	İshal (KK.37)
Karpuz	Cucurbitaceae	<i>Citrullus lanatus</i>	Kabuk	Süt arttırıcı (KK.49,69)
Kavak	Salicaceae	<i>Populus sp.</i>	Yapraklar	Süt arttırıcı (KK. 54)
Kayısı, "Eşbabiye"	Rosaceae	<i>Prunus armeniaca</i>	Meyveler	Apse/çıiban (KK. 77), Kabızlık (KK. 18,19,21,55,58,61,73), Mastitis ve şişkinlik (KK. 1,7,64,76-78)
Kendir	Cannabaceae	<i>Cannabis sativa</i>	Tohumu	Döl verimi arttırıcı (KK.25)
Keven "Geven"	Fabaceae	<i>Astragalus sp.</i>	Toprak üstü kısımları	Süt arttırıcı (KK. 27,48,63)
Kırmızı biber	Solanaceae	<i>Capsicum annum</i>	Meyveleri	Tavuklarda yumurta verimini arttırıcı (KK.77,78,90)
Kiraz - vişne	Rosaceae	<i>Cerasus avium</i>	Sapları	İshal (KK.17)
Kuzukulağı, "Tırşok" "Tırşik"	Polygonaceae	<i>Rumex acetosella</i>	Toprak üstü kısmı	Apse/çıiban (KK. 11,34,80), Yaralar (KK. 11,30,34), İshal (KK. 29,67), Öksürük (KK. 11), Meme hastalıkları (KK. 71)
Küncü, Susam	Pedaliaceae	<i>Sesamum indicum</i>	Tohum	Keklikte kas yapıcı (KK.78)
Limon	Rutaceae	<i>Citrus limon</i>	Meyveleri	Öksürük (KK. 78), İştah açıcı (KK. 2), Güvercinlerde iştah açıcı (KK.25)
Maş fasulyesi	Fabaceae	<i>Vigna radiata</i>	Meyveler	Süt arttırıcı (KK. 45), Keklikte kas yapıcı (KK. 49,75)
Mercimek	Fabaceae	<i>Lens sp.</i>	Samanı	Şişkinlik (KK. 4), İshal giderici (KK. 4), İştah açıcı (KK. 7)

Meşe	Fagaceae	<i>Quercus sp.</i>	Yapraklar Külü	Yaralar (KK. 77), İshal (KK. 23)
Mısır, "Lazut"	Poaceae	<i>Zea mays</i>	Meyvesi, Çiçeği, Püskülü	Süt arttırıcı (KK. 14-16, 62, 75,79)
Nane	Lamiaceae	<i>Mentha sp.</i>	Yapraklar	İshal (KK.23)
Nohut	Fabaceae	<i>Cicer sp.</i>	Meyveler	Kekliklerde sesin kalınlaşması için (KK.78)
Papatya	Asteraceae	<i>Anthemis sp.</i>	Çiçekler	İshal (KK.23)
Salatalık	Cucurbitaceae	<i>Cucumis sativus</i>	Meyveler	Kabızlık (KK.73), Süt arttırıcı (KK.49)
Sarımsak, Yabani sarımsak	Liliaceae	<i>Allium sp.</i>	Toprak altı gövdesi	Tüy dökülmesi (KK. 38), Şişkinlik (KK. 1,14,16,18,51,71,76), Döl verimi arttırıcı (KK. 77), Güvercinlerde iştah açıcı (KK. 25), Sallabaş hastalığında (KK. 25), Keklikte ishal (KK. 78) İştah açıcı (KK. 2)
Semizotu, "Pirpirim"	Portulacaceae	<i>Portulaca oleracea</i>	Toprak üstü kısmıları	İshal (KK. 8, 19,21,24), Kelebek hastalığı (KK 12), Akciğer kıl kurdu (KK. 16), Eşin düşmemesinde (KK. 59,61), Süt arttırıcı (KK.47,49,53)
Sığırdili, "Gürüz", "Gürüz", "Tort"	Boraginaceae	<i>Anchusa azurea</i>	Yapraklar	Yaralar (KK.5,6,10,77), Hazmı kolaylaştırıcı (KK.74), Sancı giderici (KK.74), Şap hastalığı (KK.5)
Sinirli ot, "Bağa", "Pel heves otu", "Peli heves" "Damalca"	Plantaginaceae	<i>Plantago sp.</i>	Toprak üstü kısmıları	Apse/çıban (KK. 63,77), Yaralar (KK. 9-11,30,58,66,74)
Soğan	Liliaceae	<i>Allium cepa</i>	Toprak altı gövdesi	Çıban (KK. 17,26,43,52,78,79), Yaralar (KK. 5,6,10,13, 16,17,30,43, 72), Güç doğum (KK. 12, 15,16,22, 32,43), Eşin düşmemesinde (KK. 12, 15,16,19, 20,22,32,43,62), İştah açıcı (KK. 2,3)
Söğüt	Salicaceae	<i>Salix sp.</i>	Yapraklar	Kabızlık (KK. 46), Süt arttırıcı (KK. 46,52)
Sumak	Anacardiaceae	<i>Rhus sp.</i>	Meyveleri	İshal (KK.77), Şap hastalığı

				(KK.74)
Şeftali	Rosaceae	<i>Prunus persica</i>	Yapraklar	Yaralar (KK.56)
Şeker pancarı	Amaranthaceae	<i>Beta vulgaris</i>	Yapraklar, Küspesi	Kabızlık (KK.17), Süt arttırıcı (KK.62)
Tütün	Solanaceae	<i>Nicotiana sp.</i>	Yapraklar	Diş ağrılarında (KK. 77)
Yabani hardal	Brassicaceae	<i>Sinapis arvensis</i>	Toprak üstü kısımları	Döl verimi arttırıcı (KK.77)
Yabani sarmaşık, "Beccek"	Araliaceae	<i>Hedera helix</i>	Toprak üstü kısımları	Süt arttırıcı (KK. 1,7,64,76-78)
Yonca	Fabaceae	<i>Trifolium sp.</i> <i>Medicago sp.</i>	Yapraklar Kurusu	Şişkinlik (KK.6,40, 80), Güç doğum (KK. 43,61, Eşin düşmemesinde (KK 43), Süt arttırıcı (KK. 27,35,45,52,61-64,69)
Zeytin	Oleaceae	<i>Olea europaea</i>	Yağı	Şişkinlik (KK. 8,78), Kabızlık (KK. 80), Mastitis ve şişkinliğinde (KK. 32)

Araştırma çerçevesinde 59 bitki kullanıldığı saptanmıştır. Bu bitkilerden elde edilen bitkisel ilaç ham maddelerinin hayvanlarda şişkinlik, meme hastalıkları, zehirlenme, kırık, çeşitli yaralar, güç doğum, eşin düşmemesi, iç parazit mücadelesi, apse, öksürük, sancı, kabızlık ve ishal durumları, vitamin eksikliği ve şap hastalığının tedavisinde kullanıldığı belirlendi. Bunlara ek olarak hayvan yetiştiriciliğinde iştah açıcı, süt ve döl verimi arttırıcı olarak bitkisel ilaç ham maddelerinin kullanıldıklarına dair bulgulara ulaşılmıştır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Elazığ yöresinde hayvan hastalıklarının tedavisinde ve yetiştiriciliğinde kullanımları saptanan sinirli ot, yabani sarmaşık, çedene (menengiç) sakızı, ebeğömece, karaçam sakızı, susam, kuru mısır, boyotu, semizotu, ışkın, kuzukulağı, arpa, ayrık otu, ayva, bakla, böğürtlen yaprağı, buğday ceviz, çiriş kökü, elma, ısırgan otu, incir yaprağı sütü, kabak çekirdeği, karanfil, karpuz, kepek, kuru yonca, limon, mercimek, nane, nohut, papatya, sarımsak, soğan, sumak, asma yaprağı, üzüm, yabani hardal ve zeytinin, veteriner hekimliği folkloruna ait ulaşılabilen çalışmalarda yapılan incelemeler sonunda, köklerinin baytarnamelere kadar uzandığı söylenebilir. ¹¹⁻²⁰

Çalışmada, bu ilaç ham maddelerinden buğdayın kanatlı beslemede¹¹, cevizin ishalde¹², karaçam sakızının kırıkta¹², susamın hayvan beslemede¹³, semizotunun ishalde¹², ışkının yaralarda¹¹, çirişin kırıklarda¹², ısırgan otunun apsede¹⁴, incir yaprağı sütünün papillomda¹⁵, limonun öksürükte¹³, sarımsağın şişkinlikte¹⁶, sumağın ishalde¹⁵, zeytinyağının apse/çıban ve şişkinlikte^{13,17} baytarnamelerde benzer şekilde kullanıldığı görüldü.

Anadolu'nun çeşitli coğrafyalarında yapılan veteriner hekimliği folkloru çalışmalarında^{10, 21-26} sinirli ot, cülban, çedene (menengiç) sakızı, ebeğömece, kayısı, fiğ, karaca sakızı, geven otu, burçak, kuru mısır, semizotu, ışgın, alıç, arpa, ayrık otu, ayva yaprağı, böğürtlen yaprağı, buğday, ceviz, çay, domates, dut, erik, fasulye, ısırgan, incir yaprağı, kabak çekirdeği, kepek, kırmızı biber, kuru fasulye, limon,

mercimek, meşe, nane, nohut, papatya, sarımsak, soğan, söğüt yaprağı, sumak, şeftali yaprağı, asma yaprağı, üzüm, zeytin gibi ilaç ham maddelerinin halk arasında kullanıldığı; sinirli otun apse, yara ve çibanda^{21, 22}, cülbanın süt artırmada¹⁰, çedene sakızının yara ve apsede¹⁰, ebegömececinin apse ve yaralarda²², kayısının kabızlıkta¹⁰, semizotunun ishal, kelebek hastalığı ve eşin düşmemesinde¹⁰, ışkının şap hastalığında²³, arpanın eşin düşmemesinde^{10, 22}, ayva yaprağının ishalde¹⁰, böğürtlen yaprağının apsede¹⁰, buğdayın eşin düşmemesinde¹⁰, cevizin²¹ ve çayın ishalde^{10, 21, 22}, domatesin şap ve yaralarda^{10, 22}, dutun şişkinlikte²², güç doğum/eşin düşmemesinde^{22, 24} ve ishalde²¹, eriğin ishalde^{10, 21}, ısırgan otunun apsede²¹, incir yaprağının memede siğilde^{10, 21}, kabak çekirdeğinin iç parazitlerde^{21, 22}, kepeğin güç doğum / eşin düşmemesinde^{22, 24}, meşe yaprağının yara ve apsede²¹, meşe külünün ishalde²¹, sarımsağın tüy dökülmesinde²², soğanın eşin düşmemesinde^{10, 24} ve yara/apsede^{10, 22}, sumağın şap hastalığında^{10, 21, 22} ve ishalde²¹, şeftali yaprağının yaralarda¹⁰, asma yaprağının ishalde¹⁰, üzümün güç doğum / eşin düşmemesinde^{10, 24} ve şişkinlikte¹⁰, zeytinyağının apsede²², kabızlıkta^{10, 25} ve yaralarda²⁵ uygulandığı anlaşıldı.

Çalışmada, sığırdili, deve diken, dut yaprağı, kiraz - vişne sapı, maş fasulyesi, şeker pancarı, yabancı sarımsak, kendir tohumunun incelediğimiz baytarname ve veteriner hekimliği folkloru konusunda yapılmış çalışmalarda¹⁰⁻²⁶ daha önce kullanımına dair bilgilere ulaşılamadı.

Veteriner hekimliği folklorunda sinirli ot için “pel heves”, “peli heves”, “damalca”; yabancı sarmaşık için “beccek”; ebegömece için “dolık”, “dolık”, “tolık”, “dollık”; kuzukulağı için “tırşok”, “tırşik”; sığırdili için “gürüz”, “gurüz”, “tort”; ışkın için “rivez” isimlendirmelerine ilk defa bu çalışma kapsamında rastladığımızı söyleyebiliriz.

Bazı bitkilerinde folklorik çalışmalar ve baytarnamelerdeki kullanım şekillerinden farklı kullanımları saptandı. Örneğin: Yabancı sarmaşık süt arttırmak için, ebegömece ishalde, tütün diş ağrısında, kuru fasulye boynuz kırığında, kayısı meme hastalıklarında, boy otu kelebek hastalığında, kuzukulağı çıban, yara, ishal, öksürük ve meme hastalıklarında, alıç kabızlıkta, ceviz öksürükte, elma güç doğumda, karanfil ve nane ishalde, üzüm ve dut pekmezi yara, şap hastalığı ve zehirlenmelerde, maş fasulyesi süt artırıcı ve keklikte kas yapıcı, kırmızı biber verim artırmak için, sarımsak güvercinlerde iştah açıcı ve sallabaş hastalığının tedavisinde, nohut keklikte sesi kalınlaştırmak amacıyla kullanılmıştır.

Sonuç olarak, Elazığ yöresinde hayvan hastalıklarında ve hayvan yetiştiriciliğinde kullanılan bitkisel ilaç ham maddelerinin bir kısmının köklerinin baytarnamelere kadar uzandığı; bazı bitkilerin isimlendirilmesindeki ve kullanılış amaçlarındaki farklılıklara rağmen, bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçların, genel olarak Anadolu'nun diğer bölgelerinde yürütülmüş olan veteriner hekimliği folkloru çalışmaları ile ortaya konan sonuçlarla uyum içinde olduğu söylenebilir.

Bilgi

Bu çalışma, 25-27 Mayıs 2016 tarihleri arasında Bursa'da V. Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuş; Bildiri Özetleri Kitabı'nın 57'nci sayfasında yayımlanmıştır.

Kaynaklar

1. Kendir G, Güvenç A. Etnobotanik ve Türkiye'de yapılmış etnobotanik çalışmalara genel bir bakış. Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi 2010; 30(1): 49-80.

2. Avcı A, Özen R. "Kara hekim: Katran"ın Antalya veteriner hekimliği folklorunda hayvan hastalıklarının tedavisinde kullanımı. F.Ü. Sağ .Bil. Vet. Derg 2016; 30(1): 39-44.
3. Baytop T. Türkiye'de bitkiler ile tedavi. İstanbul: Sanal Matbaacılık; 1984.
4. Koyuncu O, Yaylacı OK, Tokur S. Geyve (Sakarya) ve çevresinin etnobotanik açıdan incelenmesi. OT Sistematik Botanik Dergisi 2009; 16:123-142.
5. Öztürk R. Türkiye'de Veteriner İlaç Sanayinin Tarihsel Gelişimi. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi; Ankara: 2002.
6. Saraç DU, Özkan ZC, Akbulut S. Ethnobotanic features of Rize/Turkey province. Biological Diversity and Conservation 2013; 6(3): 57-66. Polat R, ve ark. Doğu Anadolu Bölgesinde yapılmış etnobotanik araştırmalar üzerine değerlendirmeler. Biological Diversity and Conservation 2012; 5(2): 23 -40.
7. Polat R, ve ark. Doğu Anadolu Bölgesinde yapılmış etnobotanik araştırmalar üzerine değerlendirmeler. *Biological Diversity and Conservation* 2012; 5(2): 23 -40.
8. Sevgi E, Kızıllarlan Ç. Bir isim çok bitki - mayasıl otu. Avrasya Terim Dergisi 2013; 1(1): 17 – 29.
9. Özgökçe F, Özçelik H. Ethnobotanical aspects of some taxa in East Anatolia (Turkey). Economic Botany 2004; 58(4): 697-704.
10. Yüksel E. Aşağı Fırat Havzasında Veteriner Hekimliği Folkloru Üzerine Araştırmalar. Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi; Elazığ: 2012.
11. Erk N. A study of the veterinary section of İbn Al- Awwam's "Kitab al-Falaha". Ankara Üniv Vet Fak Derg 1961; 8(3): 241-250.
12. Erk N. İslam medeniyeti çağında veteriner tababette gelişmeler ve Naseri. Ankara: AÜ Veteriner Fakültesi Yayınları: 109, Yeni Matbaa; 1959.
13. Özen A, Taşkın Ü. Baytarname-i Kenan Efendi. Ankara: Bizim Büro Basımevi; 2010.
14. Erk N, Dinçer F. XV inci ya da XVI ıncı yüzyıla ait olduğu sanılan bir baytarname incelemesi. Ankara Üniv Vet Fak Derg 1967; 14(2): 117-139.
15. Erk N. Dokuzuncu yüzyıla ait "Kitab Al –Hayl Val-Baytara" üzerinde bir inceleme. Ankara Üniv Vet Fak Derg 1961; 8(4): 367-386.
16. Özen A. Milli Kütüphanedeki Yazma Baytarnameler Üzerinde Tarihsel İncelemeler. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi; Ankara: 1999.
17. Yiğit A. İlm-i Fûrusiyet İsimli Baytarnamenin Veteriner Hekimliği Tarihi, At Yetiştiriciliği ve Hastalıklar Açısından İncelenmesi. Şelçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi; Ankara: 2011.
18. Erk N. "Tuhfetülfarisin Fi Ahval-i Huyul El-Mücahaddin" adlı kitabın ilimler tarihi yönünden incelenmesi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 1961; 17: 495-511.
19. Erk N. XVI'ıncı asır veteriner hekimliği ve bu asra ait eserler. Ankara: Yeni Desen Matbaası; 1955.
20. Erk N. Bir baytarname incelemesi. Ankara Üniv Vet Fak Derg 1960; 6(1-2): 126-135.
21. Dinçer F. Türk folklorunda veteriner hekimliği üzerine araştırmalar. Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner ve Ziraat Fakülteleri Basımevi; 1967.

- 22.** Sinmez ÇÇ. Bozlak Kültüründe Folklorik Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırma. Şelçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi; Ankara: 2011.
- 23.** Yerlikaya H. Elazığ ve çevresinde hayvan hastalıklarında halk hekimliği üzerine araştırmalar. Kafkas Univ Vet Fak Derg 2002; 8(2): 131-138.
- 24.** Sinmez ÇÇ, Yaşar A. Konya Bölümü folklorik veteriner hekimliğinde ruminantlarda doğum bilgisi ve jinekoloji. Kafkas Univ Vet Fak Derg 2016; 22(3): 409-415.
- 25.** Arslan ES. Ege Bölgesi Folklorunda Veteriner Hekimliği Ve Hayvancılık Üzerine Araştırmalar. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi; Ankara: 1998.
- 26.** Yaşar A, Sinmez ÇÇ, Aslım G. İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümü folklorunda ruminantların paraziter hastalıkları ve tedavi yöntemleri. Kafkas Univ Vet Fak Derg 2015; 21(1): 1-7.